

התוכן

13	דבר המערכת
16	דבורה עומר – דברים לזכרה – רימה שיכמנטר
21	האחר: אוריינטליזם, קולוניאליזם וספרות ילדים – פרי נודלמן
35	התבוננות נוספת במושגי הילד והילדות לאור העדויות האוטוביוגרפיות של אוגוסטינוס וגיבר מנוז'ן – לילי גלזנר
54	שיקולי בחירה מושכלים בטקסט הספרותי לילדים – חנה לבנת ועינת ברעם אשל
90	כי רק בגללי הוא האבא שלי: על ספרי הילדים של דויד גרוסמן – אסתי אדיבי-שושן
117	נשמה של יום-יום ונשמה של שבת: חומר ורוח ביצירות בנימין תמוז לילדים – רות ירדני
135	החיים בוורוד? יונים בוכיות, ברווזונים נשיים ופינגווינים מאוהבים בספרות ילדים קווירית עכשווית – גלעד פדבה
154	בין מלחמה לשלום: מבט משווה על ייצוג הקונפליקט הדו-לאומי בספרות ילדים פלסטינית 1987-2000 – סלוא עלינאת
180	רומן התבגרות או ספרות פוליטית? הערות אחדות על ספרי נוער שראו אור בגרמניה העוסקים בסכסוך במזרח התיכון – גבריאלה פון-גלאזנאפ
188	השתקפות רעיונותיו החתרניים של עבד אל-רחמן אל-פנאפני בספרות הילדים של ז'פריא תאמ'ר – אלון פרגמן
206	השבת ואימהות אחרות בסיפור ילדים עברי משלהי המאה התשע-עשרה – דנה קרן יער
221	כיתת אמן המחבוא של הרוח או: המטבח של המוזה – מרתפים וכלים – נורית יובל

דבר המערכת

המאמרים בגיליון החמישי של "עולם קטן" מאירים היבטים שונים של שוליות ומרכזיות בספרות ילדים ונוער וביחסיה עם מערכות הספרות והתרבות בכללן. שאלת מקומה של ספרות הילדים כתחום דעת עצמאי במרחב הספרותי-תרבותי היא אחת מסוגיות היסוד בדיון האקדמי על אודותיה. הסיבה הראשונית לכך היא פנייתה של ספרות הילדים לקהל קוראים צעיר – מיעוט הנתפס כבעל מעמד חברתי ופוליטי נמוך. עובדה זו הביאה להזנחה מחקרית של התחום במשך שנים ארוכות. להבדיל מכך, המערכת החינוכית העניקה לספרות הילדים תפקיד הסברתי חשוב ומרכזי, אך אליה וקוץ בה: האילוצים החינוכיים הרחיקו את יצירות הספרות הדידקטיות ממרכז הבמה הספרותית-אמנותית והנציחו את מעמדן השולי.

סוגיות של שוליות ומרכזיות בספרות ילדים באות לידי ביטוי גם בבחינת הקבוצות החברתיות שיצירות הספרות עוסקות בהן. מטבע הדברים מרבית גיבוריה של ספרות זו הם ילדים, הנתונים בתהליכי התוודעות אל הסדר החברתי המקובל, המנוסח והנתון בידי מבוגרים. אף על פי כן מקומה השולי של ספרות הילדים מעניק לה פוטנציאל חתרני בכל הנוגע לייצוג קונפליקטים מן המרחב הציבורי, ויתרון זה ניכר לעתים ביצירות המערערות על מבנה הכוח המאפיין את מערכת היחסים הבין-דורית. חתרנות מעין זו מאפיינת גם יצירות לילדים, המעמידות במרכזן מיעוט מול רוב בהקשרים לאומיים, אתניים ומגדריים. אך גם במקרים הללו יש להבחין בין הנטייה של ספרות הילדים להירתם לחינוך ולעיצוב דעתו של הקורא הצעיר ברוח הקונצנזוס החברתי-חינוכי, לבין יצירות המעודדות חשיבה ביקורתית ועצמאית על נושאים שנויים במחלוקת.

בפתח הגיליון בחרנו להעמיד מאמר מתורגם מאת פרי נודלמן, חוקר קנדי הנחשב כיום לאחד מחוקרי ספרות ילדים ותרבות הילד המובילים בעולם. המאמר, שפורסם לראשונה בשנת 1992, מחיל את תפיסתו של אדוארד סעיד בנוגע ליחסי הכוח הקולוניאליסטיים בין המערב למזרח על מערכת היחסים המסורתית בין מבוגרים לילדים. נודלמן מצביע על הדמיון הקיים בין מעמדו של הילד בתרבות למעמדם של מיעוטים אחרים, ועוקב אחר השיח המאפשר את הבניית יחסי הכוח בין המבוגרים לילדים. דבריו מתארים את המנגנונים האחראים לייצוגה של הילדות בידי מבוגרים לצורך הנצחת הפער בין שתי האוכלוסיות והצדקת המשך שליטתם של מבוגרים (הרוב ההגמוני) בילדים (המיעוט).

שליטה כזו, ריסון והחלשה של ילדים מוצגים במאמרה של לילי גלזר, המבקש אגב כך לאתגר את התזה המפורסמת של פיליפ אריאס, שלפיה בימי הביניים לא התקיים מושג של ילדות. מאמרה של גלזר חוזר לשאלת יסוד דיסציפלינרית זו באמצעות קריאה בשתי אוטוביוגרפיות מימי הביניים, המלמדות כי על אף היחס הכוחני והמחמיר כלפי ילדים לא נתפסה הילדות בעת ההיא כתופעה שולית וזניחה, אלא כתקופה בעלת השפעה מכרעת על חיי האדם ועל אישיותו. הוויכוח עם התזה של אריאס ועמדתה של המחברת בשאלת התפתחותו של מושג הילדות מאפשרים לחוקרי ספרות ילדים לבחון מחדש את הנחות היסוד בכל הנוגע לתפקידיה ולמעמדה התרבותי בימינו.

קשרים בין תפיסות ילדות לתפיסות פונקציונליות של ספרות הילדים משתקפים גם במאמרו של

חנה לבנת ועינת ברעם אשל, המתחקה אחר התנהלותה המורכבת של ספרות הילדים בשדה הפדגוגי. המאמר אינו מתריס כנגד הצורך של מערכת החינוך לעשות בספרות ילדים שימוש אורייני, מידעי או חברתי, אך הוא מבקש לפרוץ את התפיסה הרואה בספרות ילדים אמצעי מחנך ותוצר שולי מבחינה אמנותית. החוקרות מציעות במאמרו כלים לבחירה מושכלת של יצירות ספרות ראויות ומשמעותיות להוראה ולקריאה במערכת החינוך. המלצותיהן משלבות שיקולי בחירה אסתטיים, פרגמטיים ותרבותיים ומדגישות את הפוטנציאל האמנותי של ספרות ילדים ואת אפשרותה לפעול על קוראיה ולהיות גורם משפיע ומרכזי בעיצוב תפיסות עולמם.

מסקנות דומות עולות מקריאת מאמרה של אסתי אדיבי-שושן, המוקדש ליצירתו לילדים ולנוער של דויד גרוסמן, אחד הסופרים הישראלים המרכזיים והמוערכים של זמננו. על אף מרכזיותו של הנרטיב הילדי בכתיבתו של גרוסמן זכתה חטיבה זו של ספרותו להתייחסות אקדמית ומחקרית מועטה ביותר, ונתפסה כשולית להבנת מכלול יצירתו. במאמרה קוראת אדיבי-שושן את יצירותיו של גרוסמן לילדים כחלק בלתי נפרד מקורפוס היצירה של הסופר, ומראה כיצד מקופלים בהן האירועים הביוגרפיים והקווים הפואטיים המכריעים האופייניים לו. המאמר טוען לחסר ממשי בהבנת הפואטיקה של הסופר, שהוא תוצאה של קבלת העמדה התרבותית המדירה את ספרות הילדים משורותיה של מה שנתפס לרוב כ"יצירה ראויה להתייחסות". מאמר נוסף בגיליון מוקדש ליצירתו של סופר ישראלי בכיר למבוגרים: בנימין תמוז. מחברת המאמר, רות ירדני, דנה במאמר זה לראשונה בקורפוס סיפורי של תמוז לילדים, אשר נותרו בשולי תשומת הלב המחקרית שלה זכו יצירותיו למבוגרים. ירדני מלמדת כי תמוז הקפיד לכתוב לילדים באופן רציף, כשבאמצעות יצירותיו לצעירים הוא מותח ביקורת חברתית ופוליטית ופורש משנה אסתטית סדורה, המייחסת לאמנות כוח חברתי רב-השפעה.

שלושת המאמרים הבאים בגיליון מתארים כיצד משמשת ספרות הילדים פלטפורמה לקידום סדר יום פוליטי של קבוצות שוליים ומיעוטים פוליטיים, אתניים או מגדריים. גלעד פדבה מקדיש את מאמרו לייצוגם של הומואים, לסביות וקווירים בספרות הילדים והנוער בארץ ובעולם, ומבקש לטעון כי היא שימשה במדינות המערב כלי משמעותי לשינוי העמדה התרבותית כלפי אוכלוסיות אלה. המאמר מראה כי ספרות הילדים והנוער הקווירית בארץ עדיין נמצאת בחיתוליה, וכי היבטים רבים של החוויה ההומו-לסבית טרם קיבלו בה ביטוי, הן בספרות המקור הן בספרות המתורגמת.

גיוסה של ספרות ילדים לטובת מאבקים פוליטיים של מיעוטים ותהליכי גיבוש זהות, האופייניים לחברות המצויות במאבק לאומי, ניכר גם בספרות הפלסטינית. מאמרה של סלוא עלינאת בוחן את ייצוגו של העימות הישראלי-פלסטיני בספרות הילדים הפלסטינית שראתה אור בשטחי הרשות הפלסטינית בשתי תקופות: תקופת האינתיפאדה הראשונה ותקופת הסכמי אוסלו. המאמר עומד על הרעיונות המרכזיים שספרות זו קידמה, ומציג את התכנים שבאמצעותם סייעה בגיבוש תודעתם ותפיסת עולמם של הילדים הפלסטינים שנולדו אל תוך המאבק. גם מאמרה של גבריאלה פון-גלאזנאפ, חוקרת ספרות ילדים מגרמניה, בוחן יצירות סיפורת לילדים ולנוער העוסקות בעימות הישראלי-פלסטיני: יצירות מפרי עטם של סופרים ישראלים ושל סופרים פלסטינים, שראו אור בשנים האחרונות בגרמניה. המחברת טוענת כי היצירות הללו נמנעות בעקביות מייצוג היבטים מרכזיים של העימות, אינן מציפות מחלוקות פוליטיות ואינן נדרשות לנסיבות פריצתו וקיומו ארוך השנים. במקום זאת פונות היצירות לתיאור יחסים פרטיים בין הגיבורים

ומציעות לקורא עתיד אוטופי. במקרה זה בוחרים הסופרים שלא לנצל את הפוטנציאל הטמון בספרות ילדים להביא לשינוי פוליטי אמיתי, וכך מותירים אותה בלא אמירה פוליטית ועל כן במעמד שולי. שוליותה התרבותית-פוליטית של ספרות הילדים עשויה לשמש גם יתרון במקרים שמקומה הצנוע, הרחוק מתשומת הלב התקשורתית, מאפשר לבטא דעות פוליטיות אסורות או בלתי רצויות "מתחת לאפו" של השלטון ההגמוני. אפשרות כזו מוצגת במאמרו של אלון פרגמן, המוקדש לספרות הילדים של הסופר הסורי הגולה זפריא תאמר. פרגמן מתאר כיצד ביטא תאמר ביצירותיו לקוראים הצעירים את הרעיונות החתרניים של הרפורמטור עבדאל-רחמן אל-פנאפֶי בסוריה הנתונה תחת עול השלטון הדיקטטורי של חאפט' אל-אסד (1970-2000). על פונקציה חתרנית דומה של פרוזה לילדים מלמד מאמרה של דנה קרן-יער, החותם את החלק העיוני של הגיליון. קרן-יער נדרשת במאמרה לשבת המלכה, ספר ילדים נדיר ומיוחד (1899) מאת שושנה (רוזה) אוסטרובסקי. המאמר מראה כיצד סיפור לילדים, הנתפס כצורת ביטוי בלתי קנונית ובלתי מאיימת, איפשר לנשים להשמיע את קולן בחברה יהודית, מסורתית ופטריארכלית. כמקובל בגיליונות האחרונים של "עולם קטן", המדור "כיתת אמן" חותם את הגיליון. המדור, הפותח צוהר לעולמם הפואטי של יוצרים בתחום ספרות הילדים והנוער, מארח הפעם את נורית יובל, סופרת ילדים, מאיירת ועורכת ספרות ילדים, זוכת פרס שרת התרבות לספרות ילדים לשנת תשע"א. ברשימתה טווה יובל בהינף אחד את סיפור ילדותה והתבגרותה עם סיפור ההתפתחות של יצירתה הענפה לילדים בכל התחומים. דבריה מזמינים את הקוראים להתוודע ל"מחבוא הרוח" של יוצרת מרכזית בתחום ול"מרתף" כלי היצירה המשמשים אותה יותר מארבעה עשורים.

בשניים במאי השנה (כ"ב באייר תשע"ג) הלכה לעולמה הסופרת **דבורה עומר**. קשר מיוחד נרקם בין הסופרת החשובה ובין מרכז ימימה, ואנחנו מתכבדים להקדיש את גיליון מס' 5 של "עולם קטן" לזכרה.